

ugyanakkor éppen az első hullám, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc névmagyarosításait szeretném majd közelebbről megvizsgálni. Szándékomban áll egy kisebb családnévesztétkai felmérés elkészítése, amelynek tanulságai kapcsolódhatnak a névváltoztatások során is vizsgált névizlés kutatásához. Mindenekelőtt azonban egyetlen családnevet szeretnék tüzetes vizsgálat alá vonni, a névmagyarosítások történetével leginkább összefonódó *Kárpáti* nevet, annak előfordulásait.

További kutatásaim menetét nyilvánvalóan befolyásolni fogja az a kötet is, amely a névmagyarosítások történetének első nagy összefoglalásaként éppen e sorok írását követő hetekben jelenik meg az Osiris kiadónál (Karády Viktor és Kozma István szerzőségével, „Név és nemzet” címen). Szerzőinek eddigi munkásságát figyelembe véve a könyv a társadalomtörténeti-történelmi-politikai folyamatok és szempontok alapos és lelkiismeretes feldolgozásának ígérkezik. Láthatlanban nehéz nyilatkozni róla, de sejthetően a nevek inkább eszközei voltak a feldolgozásnak, s nem a vizsgálat tárgyai. Ez pedig azt jelenti, hogy nagy segítségére lesz a kérdéskör kutatóinak, de várhatólag jócskán hagy még feladatot a névtan művelőinek.

11. Válaszomban elsősorban opponenseim egyértelműen megfogalmazott kérdéseire és észrevételeire igyekeztem válaszolni. Szükségesnek láttam azonban kitérni arra is, ami mindkét opponensem gondolatmenetében fontos tényező volt: a szóban forgó névanyag várható jövőjére, amely több szempontból éppen a következő bő fél év folyamán fog eldőlni.

Végezetül ismételten megköszönöm opponenseim munkáját; véleményüket, jobbtét szándékú bírálatukat.

Budapest, 2002. március 28.

FARKAS TAMÁS

OPPONENSI VÉLEMÉNY RÁCZ ANITÁNAK A „BIHAR VÁRMEGYE ÓMAGYAR KORI TELEPÜLÉSNEVEINEK NÉVRENDSZERTANI VIZSGÁLATA” CÍMŰ DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉRŐL

1. Rácza Anita annak a zömmel fiatal kutatókból álló munkaközösségnek az oszlopos tagja, amely az utóbbi években színvonalas névtani kiadványok sorát bocsátotta útjára a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékén, és amelyet egyre gyakrabban a Hoffmann István vezette névtani műhelyként szoktunk emlegetni. Hoffmann István, Tóth Valéria és Rácza Anita jegyzi a „Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból” című új sorozatot is, amelyből eddig két kötet jelent meg. Ebben Györffy György történeti földrajzának mikrotoponimáit teszik közzé korszerű nyomtatott (és külön internetes) adatbázis formájában. E hézagpótló sorozat azonban csak kezdete volt egy nagyszabású névtani kutatóprogramnak, amely nem elégszik meg az adatbázisépítéssel, hanem névtani monográfiák sorával komplex elemzésben részesíti a történeti földrajz által már birtokba vett Árpád-kori helynévanyagot. Így készült el a Bényei Ágnes – Pető Gergely szerzőpáros munkájaként Győr vármegye, Tóth Valéria feldolgozásában Abaúj és Bars vármegye, Póczos Rita dolgozatával Borsod és Bodrog

és Bars vármegye, Póczos Rita dolgozatával Borsod és Bodrog vármegye korai ómagyar helynév-monográfiája. Mindegyik műhöz szótári egység is csatlakozik. Ezek sorába illeszkedik Rácz Anita disszertációja is Bihar megye településneveinek tüzetes onomasztikai leírásával. Bihar vármegye a középkori Magyarország egyik legnagyobb megyéje volt. Az átlagon felüli terület, a nagy névsűrűség, a változatos névanyag arra ösztönözték a dolgozatírót, hogy szűkítse a feldolgozott helynevek körét. Kézenfekvő volt ebben a helyzetben a legnagyobb egyedszámú és jelentőségében is a többi fölé emelkedő településneveket kiválasztani. (A szerző azonban – mint előszavából megtudjuk – tervbe vette a mikrotoponimák feldolgozását is.)

A monográfia megírását ezúttal is egy szótár összeállítása előzte meg, amely nemcsak az Árpád-kori településneveket tartalmazza, hanem adatolásában eljut a kései ómagyar kor végéig, illetve a középmagyar kor elejéig. A bővítés fő forrása Csánki Dezső történeti földrajzán kívül Jakó Zsigmond könyve (Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp., 1940.) és Georg Heller adattára (Comitatus Bihariensis. München, 1986.) volt. A helynévszótár terjedelmi okokból nem alkotja a disszertáció részét, de az értekezés ennek nem látja kárát, mivel szövegekben és lábjegyzetben mindig megkapjuk a szükséges mértékű adatolást.

Ami a disszertáció felépítését és módszertanát illeti, mindvégig a kiegyensúlyozottság, átgondoltság jellemzi; látszik, hogy a szerző jól kitaposott ösvényeken jár. Művének legközelebbi rokona Tóth Valéria könyve, a „Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban” (Debrecen, 2001.), de erre a 2001-beli megjelenés miatt még nem hivatkozhatott. A közeli rokonság fő oka nyilván a közös témavezető, Hoffmann István szellemi irányítása, illetve a közös névkutató munkában kialakított összehangolt elvek és gyakorlat. Az azonos névvizsgálati modell, elméleti keret kedvező feltételeket teremt a majdani összehasonlító vizsgálatokhoz; arra azonban a témavezetőknek és a dolgozatíróknak ügyelniük kell, hogy a felállított rendszer ne váljék olyan sablonná, amely felment a kötelező gondolkodás, az új eredmények, módszerek keresésének igénye alól. El kell ismernünk, ez az egyik legnehezebb feladat: megőrizni azt, ami már bevált, de újítani is, hogy ne álljon meg a tudomány fejlődése. Úgy látom, Rácz Anita alaposan megdolgozott mind a névanyag birtokba vételével, mind a szakirodalommal: nemcsak választott megyéje névtani leírásához gyűjtött szellemi muníciót, hanem magabiztosan mozog az egész ómagyar névtanban, sőt olyan területeken is, mint a történeti hang- és alaktan, amely a nevek világán messze túlmutat. Olyan kérdéseket is bőven érint, amelyekről még viták folynak, vagy éppen fehér foltként jelennek meg a tudomány térképén. Állásfoglalásai többnyire meggyőzőek, s ha opponensi megbízatásomnak eleget téve most mégis néhány ponton vitába szállok a jelölttel, annak tudatában teszem, hogy több vonatkozásban is egyéni véleményt nyilvánítottok és talán jótékony eszmeceserét indítok el a mű nyomdába adása előtt. Előrebocsátom tehát: Rácz Anita disszertációját színvonalas, tartalmas munkának értékelem, amely mind tárgyválasztásában, mind kivitelezésében messzemenően alkalmassá teszi szerzőjét doktori fokozat megszerzésére. A részleteket érintő megjegyzéseimet alább a fejezetek sorrendjében közlöm.

2. A rövid „Előszó” lényegre törően fogalmazza meg a dolgozat célját és a megírását motiváló tényezőket. Szimpatikus mozzanat, hogy ezek között megemlíti a helyi

kötődést, a lokálpatriotizmust is. Itt olvashatunk először a legfontosabb forrásmunkákról, többek között Jakó Zsigmond említett megyemonográfiájáról is. Erre a későbbiekben „Jakó 1940” és „J:” rövidítésekkel hivatkozik, de egyik feloldását sem találtam meg hátul a forrás-, illetve irodalomjegyzékben. Az „Előszó” második bekezdésének van két olyan megfogalmazása, amely szerintem korrekcióra szorul. Az egyik az ómagyar helynévi szórványokat érinti: „Mindenképpen szükséges tehát, hogy a nyelvnek ezt a rétegét is alapos elemzés alá vonjuk” – írja az első lapon. Tekintettel arra, hogy a nyelv rétege(i), nyelvi rétegek más értelemben már eléggé le vannak kötve, az adott helyen „...a szókincsnek ezt a részlegét...” kitételrel élnék. – Az ezt követő mondat pedig így hangzik: „E vizsgálatok a grammatika szintjén elsősorban hangtani és nyelvjárástani eredményeket hozhatnak, ám éppen ezekből az ismeretekből lehet tovább indulni a nyelv rendszerének vizsgálata felé.” A „hangtani és nyelvjárástani eredmények” megkülönböztetés azért furcsa, mert azt sugallja, hogy a nyelvjárástani eredményeknek nem része a hangtan; a mondat második részéből pedig az következne („ezekből az ismeretekből lehet tovább indulni a nyelv rendszerének vizsgálata felé”), hogy a rendszervizsgálat csak a hangtan fölött indul, illetve a nyelvjárási vizsgálat ebből teljesen kimarad. Remélem, ezt Rác Anita sem gondolja így, mindenesetre az efféle suta fogalmazás egy könyv első lapján nem venné ki jól magát. (A kisebb jelentőségű fogalmazási pongyolaságokat és szerkesztésbeli szeplőket a kéziratban ceruzával jelöltem.)

I. Az első nagy fejezet, a „Bihar vármegye településtörténete” (3 és kk.) hasznosan és jól készíti elő a névtani egységeket. A természeti és népiségtörténeti viszonyok vázlatos ismerete sok mindent megmagyaráz a névrendszer nyelven kívüli hatóerőinek működéséből. Az idegen népelemek bemutatása előtt külön szakasz foglalkozik a bihari székelyek kérdésével. Mivel a szerző kiter a néprésznév eredetére is, szeretném a figyelmét felhívni egy a kézirat lezárása után megjelent tanulmányra: Benkő Loránd, *A székely néprésznév ómagyar történetéhez* (MNY. 2002: 257–65). Egy önálló könyvvel is gazdagodott 2002-ben a székely-kérdés szakirodalmába: Kristó Gyula „A székelyek eredete” címmel adta ki egy korábbi dolgozata kibővített, átírt változatát. Az első változat „A székelyek eredetéről” címet viselte, és 1996-ban jelent meg Szegeden. (A doktori dolgozat irodalomjegyzéke ez utóbbit tartalmazza, de pontatlan címmegadással: „A székelyek eredete”.)

A honfoglalás és a korai Árpád-kor eseményeiről a források igen gyér volta miatt keveset tudunk. A források között sajátos hely illeti meg Anonymus gesztáját. Rác Anita is utal rá, hogy a névtelen szerző állításait fenntartásokkal kell fogadnunk, én azonban ezt több helyen is hangsúlyoznám. A disszertáció 6–7. lapján olvashatjuk a geszta 50–51. fejezetének a székelyekkel kapcsolatos regényes részleteit. Ma már tudjuk, hogy sem a személyek, sem az ott leírt események nem lehetnek hitelesek, ezért „Az útvonalat hitelesnek kell elfogadnunk” (7) megszorítást is így módosítanám: „a geszta helyneveit és a helyrajzi viszonyokat tükröző részleteit Anonymus korára nézve hitelesnek fogadhatjuk el”. – A tisztántúli szlávság honfoglalás utáni kontinuitását sem Anonymusra hivatkozva feltételezném: „ANONYMUSTÓL tudjuk, hogy a fent említett szláv népesség nem pusztult el a magyarság harccal történt területszerzésekor, hiszen Mén-Marót – miután hatalmát megtörték – Árpád alárendeltjeként visszakapta fejedelemségét”. Sem Mén-Marót, sem a köréje komponált történet nem rendelkezik valóságalappal, ezért

történeti okfejtést rá építeni nem tanácsos. Jó nyomon jár viszont a szerző, amikor Benkőre hivatkozva megjegyzi: „Hogy Marót vezért miért éppen Bihar vármegyébe tette Anonymus, annak (történetírói módszerét ismerve) a megye területén található *Marótlaka* településnév és a Marót-nem jelenléte lehet a magyarázata”. – Hatványozódnak a veszélyek akkor, amikor Anonymus nyomán törökségi népeket keresünk a honfoglalás körüli bihari tájon. Pláne, ha néven is nevezzük ezeket, és kazárokkal, illetve kabarokkal azonosítjuk őket: „ANONYMUS munkájából kiderül – írja Rác Anita –, hogy a Sebes-Köröstől É-ra elterülő vidéken a magyarság görög uralom alatt álló, Bihar központú fejedelemséget talált, amelynek Mén-Marót volt a vezére, s népe kazár volt” (9). Ezek után nem világos az olvasó számára, hogy a bihari fejedelemség területén a magyarság szlávokat vagy török etnikumú kazárokat (esetleg mindkettőt) talált. Annál zavarosabbá válik a kép, amikor két mondattal később azt olvassuk, hogy a kazárok a magyarokhoz csatlakozva jöttek e vidékre: „A fentebb említett kazár vonal [?] annak emléket őrzi, hogy a honfoglalás után ezen a területen lakott a magyarsághoz csatlakozott, a magyar törzsszövetségbe tartozó kazár kabarok egy törzse” (uo.). Sajnos a honfoglaló magyarsághoz csatlakozott kabar törzsek letelepüléséről vagy szétszóródásáról a sokféle hipotézis ellenére – tudtommal – egyelőre semmi biztosat nem mondhatunk. Hasonló a helyzet a magyar törzsek korai településtörténetével is. Ezért nem merem elhinni a szerzőnek – nyilván megfelelő szakirodalmi előzmények nyomán tett – idevágó megállapítását sem: „Ma már tudjuk, hogy Anonymus a régen felbomlott törzsek X. századi szállásterületeiből konstruálta Magyarország honfoglalás előtti »országait«” (uo.), köztük ezek szerint a bihari fejedelemséget is. Kérdésként persze felvethetjük, hogy ismerte-e Anonymus a honfoglalás utáni törzsi szállásterületeket, de erre nyugodt lélekkel legfeljebb két válasz adható: 1. „nem tudjuk”, 2. „aligha”.

Nem szeretnék természetesen a hiperkritika csapdájába esni, és jól tudom, milyen nehéz például Melich János vagy Györffy György invenciózus, nagy tekintélyű hipotéziseivel szembeszállni, pláne egy kezdő kutatónak. De tudnunk kell, hogy különösen turkológiai ügyekben számos megállapításuk már elavult, és e vonatkozásban épp a helynevek sokoldalú nyelvészeti, névtani vizsgálata vitte előre a tudományt. Nem helytelenítem tehát Melich érvelésének összefoglalását a 11. lapon, de szükségesnek tartom felhívni a figyelmet arra, hogy a következő megállapításai már nem állják meg a helyüket: „1. A Körös név biztosan török közvetítéssel kerülhetett a magyar nyelvbe, ... 3. a Mén-Marót területén levő honfoglalás kori helynevek etimológiája vagy a török, vagy a magyar nyelvből magyarázható.” A helyzet ugyanis az, hogy Bihar megye területén sem török etnikum jelenléte, sem török helynévadás emléke nem igazolható, szláv szubsztrátum viszont kimutatható.

A románság megtelepülésére, névadási tevékenységére vonatkozó megállapításokat rendben levőnek látom, de megjegyzem, hogy a kérdés részletes megítélésében nem tartom magam kompetensnek.

II. A második nagyobb egység a „Névtelenség és elnevezés: névkontinuitás” címet viseli (15 és kk.), és egy érdekes kérdéskörrel foglalkozik: mi történik akkor, ha egy nép, népcsoport új területre költözve kialakítja a maga új névvilágát. Milyen mértékben veszi át, illetve formálja át az esetleg ott talált lakosság tulajdonneveit, és ha neveket alkot, hogyan használja fel például a rendelkezésére álló földrajzi közneveket, mennyire érvé-

nyesíti a nyelvi tudatában létező névmodelleket stb. Az itt táltal kérdések jórészt nével-méletiek, illetve tudománytörténetiek, hasznosságuk vitathatatlan, de csak távolabbról kapcsolódnak a megye névtörténeti jellemzéséhez.

III. A harmadik egységre, amely „A magyar névtudomány kutatástörténete” címet viseli (20 és kk.) még fokozottabban vonatkozik az előbbi pontban tett megállapítás: hasznosságát nem vitatom, de a könyvváltozatban megfontolnám jelentős tömörítését (pl. a Biharra szorítkozást) vagy kihagyását, annál is inkább, mert például Tóth Valéria névmonográfiájában már van egy hasonló összefoglalás. Ha a fejezet megmarad, a cím-ben szereplő *névtudomány* helyett *helynévtudomány* vagy *helynévtan* terminust használnám. (Kiegészítés a 27. laphoz: Szabó T. Attila kéziratos történeti helynévgyűjtésének kiadása már folyamatban van, eddig három kötet jelent meg: Alsó-Fehér, Háromszék és Szilágy megye anyaga.)

IV. A negyedik egység az ómagyar kori Bihar megye településneveinek hangtörténeti elemzését tartalmazza. A fejezetet néhány általános kérdés taglalása indítja, többek között a nyelv nyelvjárási tagolódásáról, a hangváltozások többvonalúságáról, a nyelven kívüli tényezőknek a nyelvi különfejlődésben betöltött szerepéről stb. Az itt elmondottakkal szinte kivétel nélkül egyetérthetünk, sőt, mivel regionális nyelvtörténeti vizsgálatokról van szó, teljesen helyénvaló nyelvjárástörténeti bevezetéssel nyitni a jelenségek számbavételét. Néhány kisebb megjegyzésem a következő. A „kutatások során felállított ún. hangtörvények alól jócskán vannak kivételek” (34) megállapítás közhelyszerű és pontatlan. A *hangtörvények* helyett ma már *hangfejlődési tendenciák*-ról szoktunk beszélni, ami önmagában is jelzi, hogy kivételek természetesen vannak. Léteznek viszont kivétel nélküli hangváltozások is. (Ilyen például egyes hangok kihalása a rendszerből, l. pl. az *ly* eltűnését.)

A helynevekben zajló hangváltozások számba vételéhez alapvető fontosságú az, hogy az okleveles adatban a megfelelő szót ismerjük föl, illetve tisztában legyünk a kancelláriai helyesírás, hangjelölés ritkább megoldásaival is. A 37. lapon a labiális–illabiális megfelelések alfejezetében az *ülés(e)* földrajzi köznévvvel alkotott nevek adatai olvashatók. Előtte azonban a TESz. legkorábbi adatát idézi a szerző az *ül*¹ származékainak a köréből. Ez a Dömösi adománylevél egyik személyneve, olvasata azonban bizonytalan. Az *vleu* írásmód mögött az *ülő* olvasat megtartása mellett is legalább kétféle értelmezés húzódnak: az *ül* igenevén kívül az *ölyü* ’ölyv’ korai ómagyar alakjával is számolhatunk.

Úgy látom, több helyen hangtörténeti bonyodalmakat okoznak az *ü* hang ritkább betűkapcsolatos jelölésmódjai. A szokásos *u*, *v*, *w*, illetve valamivel ritkább *eu*, *ev*, *ew* betűk mellett az *i* hang korabeli jeleivel kombinált betűkapcsolatok is megjelenhetnek, azaz: *iu*, *iv*, *iw* ~ *yu*, *yv*, *yw* ~ *ju*, *jv*, *jw*. Ezt látjuk például a 37–38. lap adatsorában a következő nevekben: 1301: *Pentuk Julese*, *Pentuk Jvlese*, *Pentukjvlese*; 1357: *Bataniulese*; 1311/1323: *Fiuzesteluk*, 1323: *Fyuzesteluk*; 1329/1358: *Fyuzeg*; 1321: *Fyuzeth*; 1327/1519: *Fiuzeguolg*; +?1061/1272/1390: *Fyuesthelek*. Az *ülés(e)*, *fűzes*, *fűzegy* szavakban az *ü* etimológiai alapon egyértelműen rövid magánhangzóként olvasandó, sem a hosszú *ü*-s, sem a feltételezett diftongusos *ü*-s megoldásnak nincs hangtörténeti alapja. A toldalék nélküli *fű* főnév végén természetesen már olvashatunk hosszú monoftongust és diftongust is, hiszen a XIII. század közepére a szóvégi bilabiális zöngés

spiránsok döntő többsége már vokalizálódhatott. De a nyelvterület keletibb régióiban még előfordulhatott bétás változat is, így az 1244-es Bács megyei *Semekfyv* v-jében mássalhangzót is olvashatunk (l. a 38. lap alján).

A diftongusok helynévi példatára az 51. lapon található. „Az *ëü* diftongus a helynevek *felső-* ... előtagot tartalmazó előfordulásaiban..., vagy a *mező-* lexéma ... megjelenésében ... egyaránt meghatározó jelentőségűnek látszik” – írja Rácz Anita. Az idézett nevek megfelelő helyén *ew*, *eu* és *eo* betűkapcsolatok találhatóak. Ezek természetesen kettőshangzót is jelölhetnek, jóval gyakrabban viszont *ö* monoftongus jelölésére használatosak, ezért a felsorakoztatott példák a diftongus–monoftongus megoszlás illusztrálására nem alkalmasak.

Az affrikálódás alfejezetében olvashatjuk, hogy „*Váncsod* XIII. századi névadatában még *s* szerepel, de ugyane század végére már lezajlott a névben az affrikáció, amely tartósan bizonyulhatott, hisz a település ma is ezt a nevet viseli. 1213/550: *Vansud*, v. (Gy. 1: 681, J: 379, VR. 146: 634)”. Amint a FNESz. (2: 730) idevágó szócikkéből is kiderül, ez a helynév a régi magyar *Iván* személynév *-cs* kicsinyítő képzős származékának *-d* képzővel megtoldott alakjából vezethető le, tehát eredendően is *-cs-t* tartalmazott. Tudnunk kell azonban, hogy a *cs* hang jelölésére a XII. és XIII. századi kancelláriai helyesírásban az *s* betűt is használták (l. pl. Anonymusnál a *Bulsu* 'Bulcsú', *Sepel* 'Csepel' *Vgosa(m)* 'Ugocsa', *Ousad* 'Ócsád', *Seztüreg* 'Cesztrege', *Muncas* 'Munkács' [itt az *s-es* olvasat is lehetséges]), így az Anonymussal sok tekintetben azonos hangállapotot és helyesírást mutató Várad Regestrum adata a *cs-s* ejtés példatárát gazdagítja. (Nem kell tehát affrikációval számolnunk.)

Két hangtörténeti megjegyzésem van még ehhez a fejezethez. 1. A nyíltabbá válás eseteit tárgyaló alfejezetből való a következő megállapítás: „Az *ü > ö*, illetve az *ü > ő* változás a XIII. századtól minden hangtani helyzetben bekövetkezhetett, s a XV. századig megteremtette hangrendszerünk *ö, ő* hangját.” (46). A „megteremtette” helyett mindenképpen helyesebb azt mondanunk, hogy „hozzájárult a létrejöttéhez”, hiszen az *ö* keletkezésének nem kevésbé fontos forrása a zárt *ë* labializációja, a hosszú *ö* pedig főképp diftongus monoftongizációjával keletkezett, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül az *ö > ő* nyúlást sem. Ami pedig a kronológiát illeti, egyre több nyelvtörténész vélekedik úgy, hogy a rövid *ö* már egyes honfoglalás kori nyelvjárásokban megjelenhetett, a XII–XIII. században pedig eléggé általános lehetett a használata (l. pl. a korai kis szövegemlékeink Benkő-féle olvasatait). – 2. A *Berettyó* név hangtörténetében (57) a szerző kétlépcsős mássalhangzó-változással számol: *kj > ty > tty*, azaz a mai hosszú *tty-t* utólagos nyúlás eredményének tartja. Szerintem kézenfekvőbb az összeolvadásban rögtön hosszú hanggal számolni, hisz két teljes értékű mássalhangzó kvantitásának összeadódása hosszú hangot szokott eredményezni, l. pl. a *látja > láttya*, *kútja > kúttya* példáját is.

V. A disszertáció legterjedelmesebb fejezete a „Bihar megye településneveinek leíró elemzése”. (62–173). Ennek keretét a Hoffmann István által kidolgozott helynévleírási modell adja. A magam részéről itt találtam a legkevesebb vitatható részletet. Ez az egység és a rá következő keletkezéstörténeti fejezet ismételtlen igazolta, hogy a Hoffmann-féle névleírási szisztéma jól alkalmazható a történeti anyag jellemzésére is. A kategorizáció formális részeit bő tudománytörténeti körítés dúsítja föl. A szemantikai csoportokon belül sűrű utalások találhatóak a morfológiai felépítésre is, ezért a keletke-

zéstörténeti résszel kisebb átfedések tapasztalhatók. Ezek azonban számomra nem zavarók, inkább megerősítő jellegűek. Át lehetne viszont újból gondolni a szemantikai csoportok elnevezését. Egy részük ugyanis arra utal, hogy „miféle névből” alakult helynév: törzsnévből, népnévből, személynévből, építménynévből stb., másik részük azt hangsúlyozza, hogy „mire utal” a névadás: foglalkozásra, méltóságra, szolgáltatásra, vásártartásra, növény- és állatvilágra stb. Ez utóbbiak mintájára az első csoport is átalakítható lenne: törzsekre, népekre, a birtokos személyére, építményekre stb. utaló nevekkel számolhatnánk.

VI. Az utolsó nagy fejezet a „Bihar megye településneveinek keletkezéstörténeti elemzése”. A tárgyalás itt is magabiztosan, jól kijelölt mederben halad előre. Ez persze nem jelenti azt, hogy másfajta szerkezetben ne lenne elképzelhető adekvát leírás. Érdeemes lenne például megfontolni egy három lépcsős változástörténeti rendszert: első fázisában a nevek keletkezéséről lenne szó, a második fázisában a nevek átalakulásáról, a harmadikban pedig kihalásáról, illetve kategóriaváltásáról (pl. falunévből dűlőnév). Így elkerülhető lenne az efféle megközelítés is: „Nem csekély azoknak a helyneveknek az aránya, amelyek valamilyen névszerkezeti változás eredményeként születtek meg.” Valójában itt már kész helynevek alaki vagy funkcionális átalakulásáról, nem pedig keletkezéséről van szó.

Néhány konkrét elemzési kérdés: a „*Felsőloka* > *Felsőlok*” változás (208) inkább fordított irányú lehetett, mivel a név előtagja minősítőjelzős szerkezetre utal, a birtokos személyjel pedig birtokos szerkezetre; ez utóbbi azonban ellentétben van a helyzetviszonyító előtag szemantikájával. A birtokos személyjel megjelenése tehát későbbi analogikus hatás eredménye lehet. (Itt jegyzem meg, hogy a *birtokos személyrag* terminus már csak kevesek által használt műszó, helyesebb lenne lecserélni a pontosabb, elfogadottabb *birtokos személyjel-re.*) – A *Hatház* > *Hadház* változás (216) nem tekinthető teljes népetimológiának, mivel csak írásban érvényesül. Mindkét névalak kiejtése ugyanis kezdetől fogva egybeesik, szabályos *th* hangkapcsolatot mutat. – A szintagmatikus szerkesztéssel létrejött nevek típusának megjelenését a szerző a XIII. századra teszi (218). Ez legfeljebb az írásbeli manifesztációra lehet igaz, a szóbeliségben nyilván korábbi típusról van szó.

3. A disszertációt tekintélyes irodalomjegyzék és külön mellékletben szemléletes térképek sora zárja. Mindkettő gondos munkát tükröz, de egy-két javítanivaló itt is akad. Ismét sorrendben haladva említék néhányat. „Benkő 1967” vajon az ismert egyetemi tankönyvet, a „Bárczi–Benkő–Berrár”-t takarja? Ha igen, fel kell tüntetni a szerzők nevét és azt, hogy Benkő volt a szerkesztő. Hiányzik a „Honfoglalás és nyelvészet” kötet szerkesztője is. A „Kristó–Makk–Szeffű” szerzőhármás félig inkognitóban marad, mivel nem tudjuk meg a keresztnévüket a címleírás során. Nincs feloldva a Györffy I. 1913 és 1915 alatt szerepeltetett MNMF. rövidítés, ez nyilván Györffy István „Magyar nép – magyar föld” című kötete 1942-ből. Egységesíteni kellene a kiadás számának a jelzését. Például Kálmán Bélának „A nevek világa” című könyve negyedik kiadásáról indexbe emelt kis szám tudósít, míg a „Nyelvjárásaink” 6. kiadása szövegesen van megjelölve. (Egységesítésre szorulnak az adattári kötetjelzések is: Csánki történeti földrajzának kötetei egyaránt szerepelnek arab szám plusz kettőspont, illetve római szám plusz vessző

megoldással.) Kniezsa István „Szláv jövevényszavaink” című monográfiája megjegyzés nélkül 1974-re van datálva, jóllehet ez már a második kiadás. Ugyancsak tőle „Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei” tévesen 1908-as dátumot kapott 1942/1943 helyett. Végül megmaradnék néhány kézikönyv és periodika bevett rövidítése mellett: a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények maradjon NyIrk. (NyItK. helyett), az Új magyar tájszótár ÚMTsz. (ÚMTSz. helyett).

4. A dolgozat stílusa, szövegformálása kiforrott, olvasmányos, szerkezete világos, szerkesztése példás. A tájékozódást, összgezést jól szolgálják a táblázatok, ezek számát még szaporítani lehetne. A disszertáció méltó arra, hogy kisebb igazítások után nyomtatásban is napvilágot lásson.

5. Végezetül megismétlem a bírálatom elején kinyilvánított véleményemet: Rácz Anita jó témaválasztással, gazdag anyaggyűjtésre támaszkodva, korszerű elvek és módszerek felhasználásával, saját gondolatokat is kellő számban megfogalmazva készítette el disszertációját. *Műve feltétlenül alkalmas arra, hogy vele doktori fokozatot szerezzen. Melegen javaslom tehát, hogy Rácz Anita dolgozatát a bíráló bizottság fogadja el, és számára a doktori fokozatot ítélje oda.*

Budapest, 2003. február 28.

JUHÁSZ DEZSŐ

OPPONENSI VÉLEMÉNY RÁ CZ ANITA „BIHAR VÁRMEGYE ÓMAGYAR KORI TELEPÜLÉSNEVEINEK NÉVRENDSZERTANI VIZSGÁLATA” CÍMŰ DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉRŐL

Rácz Anita dolgozata „jól megcsinált” mű. Van eleje és vége (bár a tartalomjegyzéket szívesebben láttam volna az elején). Jól körülhatárolható az az anyag, mely vizsgálatának alapját képezi: Bihar megye történeti helységnevei. Egyértelmű a módszer is, amellyel vizsgálatát végzi: a Hoffmann Istvántól (1993) meghatározott osztályozási, tipológiai rendszert használja. Az értekezés három lényegi része: 1. a névanyag hangtörténeti vizsgálata, 2. a névanyag „leíró” tipológiája, 3. a névanyag keletkezéstörténeti elemzése. Kötelező ujjgyakorlatként megvan mindaz, ami a „jól megcsináltság” kelléke: az értekezés elején kapunk egy fejezetet a megye településtörténetéről, egy fejezetet a névkontinuitás problematikájáról, és egy fejezetet (címe: „A magyar névtudomány kutatástörténete”), mely nagy vonalakban áttekinti a magyar helynévkutatás 19–20. századát.

Az olvasó számára e hátról legfontosabb a megye településtörténetét bemutató fejezet, mely elénk tárja az ómagyar kori természeti viszonyokat s a megyében megtelepedő, azt benépesítő csoportokat, kapcsolataikat, a terület sajátos társadalmi, igazgatási viszonyaival. Már itt is feltűnik, s a dolgozatban végig érezhető a szerző tájékozottsága a szakirodalomban, s az, hogy e tájékozottság alapján biztos kézzel értékeli a véleményeket és ellenvéleményeket. A második fejezetet kissé feleslegesnek érzem, hiszen, amint